

Анна ІВАНІШ,

*викладач Коледжу мистецтв ім. А. Ерделі
Закарпатської академії мистецтв,
аспірант кафедри декоративно-прикладного
мистецтва ЛНАМ,
м. Ужгород, Україна*

ОРНАМЕНТАЛЬНО-КОМПОЗИЦІЙНА СИСТЕМА В ОЗДОБЛЕННІ ТРАДИЦІЙНОГО ВЕРХНЬОГО ОДЯГУ НАСЕЛЕННЯ ЗАКАРПАТТЯ МІЖВОЄННОГО ПЕРІОДУ

Іваниш А. І. Орнаментально-композиційна система в оздобленні традиційного верхнього одягу населення Закарпаття міжвоєнного періоду. Через трансформацію одного мотиву в інший, взаємодією текстури полотна, сукна, шкіри й зображення відбувався процес формотворення складних орнаментальних структурних композицій, нових декоративних рішень в оздобленні одягу. Барвистість та багатство мотивів, поєднання геометричних, квітково-рослинних орнаментів, стилізації узорів – все це добре вписувалося у загальний колорит жіночого і чоловічого осінньо-зимового традиційного вбрання українців Закарпаття.

Ключові слова: «бунда», «кептар», «сердак», «лайбик», верхній одяг населення Закарпаття, народний стрій.

Иваниш А. И. Орнаментально-композиционная система в отделке традиционной верхней одежды населения Закарпаття междувоенного периода. Через трансформацию одного мотива в другой, взаимодействие текстуры полотна, сукна, кожи и изображения происходил процесс формообразования сложных орнаментально-структурных композиций, новый более совершенный этап развития декоративно-орнаментальных решений в отделке одежды. Красочность и богатство мотивов, колористическое сочетание геометрического и растительного орнаментов, стилизация рисунка, узор – все это хорошо вписывалось в общий колорит женского и мужского осенне-зимнего традиционного наряда населения Закарпаття.

Ключевые слова: «бунда», «кептар», «сердак», «лайбик», верхняя одежда населения Закарпаття, народный строй.

Ivanysh A. Ornamental compositional system in the decoration of traditional overdress of the population of Transcarpathia of the interwar period. Because of a transformation of one motive to another, reacting texture of canvas, cloth and image there underwent a process of shaping structural complex ornamental tracks, new decorative solutions in in the decoration of clothes. Brilliance and richness of motives, a combination of geometric, flower and floral ornaments, styling of patterns – all of this fitted well into the overall color of male and female autumn and winter traditional clothing of Ukrainians in Transcarpathia.

Keywords: «bunda», «keptar», «serdak», «leybyk», overdress of Transcarpathian population, folk outfit.

Постановка проблеми. Традиційний верхній одяг бойків, лемків, гуцулів Закарпаття та інших етнографічних груп українських Карпат має чимало спільних рис в традиціях, структурі будови традиційного одягового комплексу. Одягова спільність проявлялась у використанні по всій території краю однакових матеріалів для виготовлення одягу: полотна, сукна, шкіри, фабричних тканин та способах ношення. За допомогою орнаментально-композиційних систем та оздоблення, елементів декору виокремлюється неповторне, яскраве явище традиційного одягу, самобутність орнаментальної мови у кожному елементі, розкриваються локальні особливості окремих районів, сіл, парадій Закарпаття.

Повсюдно на Закарпатті як в чоловіків, так і в жінок побутували традиційний символ безрукавного верхнього одягу: «сердаки», «сіраки», «гулі», «бунди», «лайбики», «уйоші», «кабати», «кабацайки», які прикривали груди і боки до талії. Помітної конструктивної різниці в будові, крої між жіночим та чоловічим верхнім одягом не спостерігаємо. Шили із домотканого сукна, зберігаючи колір овечої вовни (білий, сірий, коричневий, чорний), хутра. Таке вбрання побутувало в долинян, угорців, румунів та словаків. Мешканці сіл долини р. Біла Тиса «сердаки» шили з чорного та коричневого домотканого сукна, а гуцули долин р. Чорна Тиса використовували фабричне червоне сукно, проте в бойків та лемків Закарпаття фабричне сукно не набуло значного поширення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідити окремі аспекти оздоблення верхнього традиційного одягу українців Закарпаття допомогли публікації 20-30 рр. XX ст. та публікації сучасних науковців. Особливості одягу населення українських Карпат стали об'єктом дослідження етнографів М. Н. Шмельової [9], К. І. Матейко [7]. Їхні наукові досягнення стали суттєвим вкладом до мистецтвознавчої скарбниці. В цих працях висвітлені питання типології, технології виготовлення, оздоблення одягових тканин. Публікації чітко свідчать про науковий інтерес до найпоширенішого виду декоративного мистецтва художньої вишивки, що зустрічаємо у виданнях середини XIX ст.

Помітний внесок у вивчення народного одягу гуцулів, бойків і лемків у 60-ті рр. XIX ст. зробив Я. Ф. Головацький [3]. Автор зібрав значний етнографічно-фольклорний матеріал, описавши детально складові народного вбрання, виділив його особливості, частково розглянув вишивку на одязі українців Карпат. Ці праці до наших днів є цінним фактологічним матеріалом, що не втратив цінності, але потребує доопрацювання та низку уточнень.

У період незалежності України дослідники, етнографи, історики, краєзнавці та мистецтвознавці краю порушили в публікаціях питання дослідження особливостей традиційного народного одягу, його систем оздоблення. Так, у праці «Художня вишивка українців Закарпаття XIX – першої половини XX ст. (типологія за призначенням, художніми та локальними особливостями)» науковець, мистецтвознавець Р. І. Пилип комплексно та ґрунтовно

дослідив вишивку населення Закарпаття XIX – першої половини XX ст. Тим самим він ввів у науковий обіг значний фактологічний матеріал, де проаналізував художньо-естетичну виразність орнаментальних прийомів, композицій вишивки, оздоблення окремих комплектів вбрання а також традиційної сорочки кожної етнографічної групи Закарпаття. Що стосується верхнього вбрання етнографічних груп Закарпаття, автор зазначив, що нагрудний одяг гарно виявляє та підкреслює неповторну красу традиційної сорочки нашого краю [8].

У своїх статтях науковець В. В. Коцан дає порівняльну характеристику всім етнографічним групам, виділяє локальні варіанти одягу та подає схеми крою вбрання українців Закарпаття. Важливим є й те, що дослідник додав до праці значну кількість кольорових рисунків і чорно-білих фото селян 20–30-х років XX ст. у народному одязі з усіх куточків Закарпаття [5; 6].

Заслугове у увагу праці традиційного вбрання Закарпаття міжвоєнного періоду, опубліковані та класифіковані у статті Г. І. Безик, дослідниця розглянула лемківський, бойківський народний костюм, композиційні прийоми його оздоблення та мотиви. Автор статей виділила та охарактеризувала особливості одягових комплексів, крій, місце розміщення вишивок та їх колорит [1; 2].

Отже, інформація про традиційний народний одяг українців Закарпаття можна ознайомитись в багатьох працях науковців, етнографів та мистецтвознавців. Однак праці краян, українців та зарубіжних учених про народний одяговий комплекс українців Закарпаття, де в повній мірі характеризувались системи оздоблення, місце розміщення вишивок, орнаментально-композиційні прийоми в оздобленні верхнього одягу населення Закарпаття міжвоєнного періоду залишаються не вичерпаними.

Майже до кінця 40-х рр. XX ст. бойки одягали полотняні, хутряні та сукняні безрукавки, а лемки – виключно сукняні. Широкий асортимент традиційного нагрудного одягу з його неповторним рішенням в оздобленні, обумовлюють особливу актуальність досліджень культури регіону, локально-етнографічних особливостей елементів верхнього вбрання та народного одягу зокрема. На основі польових, архівних і літературних джерел, музейних колекцій проаналізовано особливості орнаментально-композиційних систем в оздобленні традиційного верхнього вбрання населення Закарпаття: гуцулів Рахівщини, долинян, карпатоукраїнського населення бойків та лемків міжвоєнного періоду. Науковці не в повній мірі описують декоративно-художню особливість оздоблення одягу румунів, не розглядають детально всі варіації та орнаментику вишивки, що визначає **актуальність** даної статті. **Метою публікації** є виділити етноідентифікуючі риси в оздобленні верхнього вбрання населення Закарпаття. Для написання статті використовуються матеріали, зібрані під час польових досліджень автора, архівні матеріали народного музею «Сріберна земля» с. Грушево, с. Ка-

лини Тячівського району, Хустського краєзнавчого музею, а також приватних колекцій – с. Ільниця Іршавського району, с. Люта Великоберезнянського району Закарпаття.

Виклад основного матеріалу. У XIX – в першій половини XX ст. в населення Закарпаття побутував плечовий безрукавний одяг із домотканого полотна, хутра та сукна. Більшість видів такого верхнього одягу в долинян, бойків, лемків, гуцулів майже не мали відмінностей за статевими ознаками. Але за структурою крою, технічними прийомами в оздобленні, використанні барв та наявністю окремих деталей, способами носіння елемент нагрудного вбрання передавав інформацію про соціальний статус, підкреслював майновий стан власника кожуха «бунди», «сердака», «сірака», «гуні», «лайбика», «уйоша», «кабата», «кабацайки». До середини XX ст. отримав поширення плечовий одяг з полотна, хутра і сукна, безрукавки – «лайбики» із фабричних тканин, які застібувались на чотири ґудзики. У оздобленні передніх піл домінували рослинні мотиви, які складались з квітів, стебел та листочків жовто-оранжевих барв. Такого ж крою безрукавки побутовали і по всій закарпатській частині Бойківщини, але без вишивки.

Місцеві хутряні безрукавки – «бунди», короткі жіночі кожухи долинян Тячівського та Хустського районів Закарпаття вирізнялись кроєм та структурою їх оздоблення. Шили цей одяг з добре обробленої овечої шкіри хутром всередину, щільно оздоблюючи її зовні вишивкою. Короткі жіночі кожухи – «бунди» українців Закарпаття з широким вирізом горловини оздоблювались чорними смужками, сукном, сап'яном і китицями та вишивались гладдю, краї і шви обшивались оксамитом – «баршаньов» чи декорувались шкірою [9: 135].

Оздоблення на «бунді» долинян Тячівщини формувалося з суцільно вишитих рядів декоративно-вертикальних смуг стилізованих стебел рослинного характеру. На яких домінували мотиви голів квітів та «очі пави», червоного кольору. Загалом такі орнаментально-композиційні прийоми в оздобленні «бунди» формувались на основі сітчастих схем, які розробили майстрині (рис.1). Вишивальниці із сіл пониззя р. Тересви Тячівського району володіли естетично-мистецьким смаком, законами композиції, пропорцій в оздобленні традиційного елемента одягу «бунди» [8: 86-92].

Долиняни Хустського району Закарпаття в оздобленні «бунди» використовували вовняні нитки, вишивали технікою «гладь». Передні поли кожуха оздоблювали квітково-ритмічними композиціями – «косицями», застосовували гармонійно поєднані різнокольорові шовкові нитки – «англіївові». Такими квітково-орнаментальними смугами не повністю закривали тло хутряної основи, а так щоб продилювалась основа вибіленої шкіри, що характеризує Хустський вишивальний осередок (рис.2). Така хутряна «бунда» вирізнялася вигнутим силуетом в крої спинки, цим самим утворювались нові декоративні рішення в оздобленні, де у орнаментальних мотивах на спинці домінували яскраво-

червоні барви [4: 67]. Передня частина такого одягу прикрашалась п'ятьма рядами китиць, колір яких змінювався за рядами: перший ряд був зеленим, наступний – синьо-рожевий, далі жовтий, червоний і знову зелений. Такі елементи на «бунді» були гарними об'ємними та кольоровими акцентами, що вигідно підкреслювало біле шкіряне тло основи, даючи певний рух, коливання при ходьбі чи танцю. Стилізовані листочки, кольорові вертикальні смуги квітів суцільно заповнювали всю спинку кожуха. Домінуючим кольором був бордовий, який доповнювався відтінками червоно та рожевого. По відношенню до загально-кольорового тла на контрастних співвідношеннях застосовувався фіолетовий, зелений та білий кольори. Відмінним елементом в оздобленні спинки кожуха слугували композиційні прийоми, де застосовувався структурний каркас, принцип рапортної композиції. Смуги утворені з ритмічно-повторених стилізованих стебел квітів та головок «руж» [7: 66].

У міжгірських бойків домінуючим верхнім вбранням була «гуня» аж до кінця 30-х–початку 40-х рр. XX ст. Вона була важливим елементом традиційного чоловічого одягу та збереглася аж до кінця 40-х рр. XX ст. Гуні у закарпатських бойків були з ворсом і без ворсу. З ворсом («коци») гуню так і називали – «коцовата», «коцьовата». Довжина ворсу сягала 10-15 см. Бойківські білі «гуні» були короткими – 65-70 см. Долинянські «гуні» кроїли з двох пілок. Незалежно від кольору хутра, шви зміцнювали різнокольоровою прошивкою вовняними нитками, що виконувало декоративну функцію (рис. 3). На фоні білих бойківських гунь виділялися лемківські Великоберезнянські довгі «гуні» (85-90 см) та сірі – «сиві», які не мали коміра та були з коротким ворсом. Гуня з ворсом «кострубами» була не від'ємним елементом весільного вбрання наречених [10: 39]. Невдовзі «гуні» за зручністю та практичністю поступились сукняним курткам поперечного крою «уйошам» і «сіракам», які також як і «гуні» виготовлялися із овечої шерсті.

У селах Нижні Ворота, Верхні Ворота на Воловеччині у міжвоєнний період поширюються хутряні безрукавки «камазолі». Саморобні безрукавки «камазолі», в залежності від місцевості, носили також назву «лейбики», «друшляки», вони застібувались спереду на три пари ґудзиків, сплєтених з вовняного шнурка: з чорного – для білих «лейбиків», а з червоного – для темних. Вони ставали зручним робочим одягом для вівчарів. На зміну власноруч виготовлених безрукавок прийшли святкові «лейбики», зшиті з блакитного, темно-синього фабричного сукна. Блакитні безрукавки побутовали в Західній частині Лемківщини, а темно-гранатові чи чорні переважали у центральній частині Закарпаття. Спереду виріб мав кишені, а позаду був розріз із клапанами – «клапати», «дупка». Такі кишені обрамляли червоною смужкою із сап'яну, обшивали червоними або синіми шкіряними нитками. Елементом оздоблення такого вбрання слугували одно або дворядкові смуги ґудзиків уздовж піл, на кишенях і на спинці, над клапанами [1: 111-112].

«Лейбик», «лайбик» на передніх полах декорувалися шкіряними «ціфрами» – рослинними аплікаційними композиціями. Спинка була гладкою, зрідка оздоблювалась, іноді лише однією «ціфрою».

З-поміж чоловічих безрукавок виділялись «лайбики» тересвянських долинян, що оздоблювались орнаментально-композиційними аплікаціями які складалися з квітів, стебел та листочків жовтого або оранжевого кольорів а також вишивкою. Етнографічно розпізнавальною ознакою долинян, королівських полотняних «лайбиків» була техніка оздоблення, вишивання «низина», «вирізування», «обмітування». З появою фабричних тканин отримали поширення чоловічі шовкові, оксамитові та атласні безрукавки з фабричної матерії. Бойківські безрукавки «лейбики», «камазолі» за кроєм такі ж, як і долинянські «бунди» та гуцульські кептарі, але на їх фоні виглядали простішими і стриманіші в оздобленні та декорі [5: 175].

У міжвоєнний період в бойків та лемків Закарпаття поширення отримувало сукняне куртка («уйош», «сірак»). Бойківський чоловічий «уйош» із сукна, поперечного крою, виготовлявся із овечої шерсті (рис. 4). Між чоловічим та жіночим лемківським «сіраком» майже не було суттєвих відмінностей, лише різнилися розміром, коміром та нашивками на рукавах. Найчастіше зустрічалися «сіраки», зшиті з темно-сірого чи темно-коричневого сукна, який мав структуру піджака з відкидним англійським коміром або стійкою, застібувалися на три-чотири ґудзики (рис. 5). На передніх полах композиційно розмістились дві-чотири прорізні кишені. Рукави були довгими, нижня частина яких декорувалась поздовжніми петлями з видовженими кінцями трикутної форми. «Сірак» оздоблювали машинними швами, а також вузькими смужками, фабричною оксамитовою («баршуновою») матерією синього або голубого кольорів по контуру та всіх деталях виробу (рис. 3) [3: 36; 6: 229-230].

В лемків побутували також куртки, пошиті з домотканого полотна («коноплянка», «кабацайка»). Його носили менш заможніше населення, відрізнявся простотою в крої та оздобленні [2:66–72].

Висновки і перспективи. Отже, розвиток, трансформація орнаментально-композиційних систем вишивки на одязі населення Закарпаття, фантазія людей створювала унікальні, характерні елементи верхнього вбрання. Принципи створення шкіряних «бунд» виникали поступово, відбувались видозмінювання із однієї форми в іншу, залежно від регіональних смаків, впливів інших народностей, традицій, тенденцій моди. Художня цінність такого одягу полягає у тому, що вирішувалися найскладніші завдання кушнірського мистецтва в будові крою, структурі подачі виробу та функціональності вбрання, враховувались та застосовувались народні елементи, мотиви одягових вишивок в оздобленні.

Орнаментально-композиційна система в оздобленні традиційного верхнього одягу, служить прикрасою, відіграє функцію естетичного оздоблення, створює цілісну енергетичну картину всієї

культурної спадщини та несе в собі оберегові елементи різних етнографічних груп Закарпаття.

Вікові культурні нашарування, естетичні ідеали, культурні взаємозв'язки, локально-територіальні особливості сприяли формуванню у кожного народу багатофункціональних комплектів, елементів одягу, в яких закладено традиції, інформацію про походження, історію, запозичення, суспільні відносини, а також духовні цінності даного народу, які внесли вагомий вклад у скарбницю народної культури українців Закарпаття та України в цілому.

ЛІТЕРАТУРА І ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА

1. Безик Г. І. Стилiстичнi особливостi лемкiвського чоловiчого традицiйного вбрання у мiжвоєнний перiод // Г. І. Безик // Науковий вісник Закарпатського художнього інституту. – Ужгород, 2014. – Випуск 5. – С. 110-113.
2. Безик А. И. Художественные особенности украинской народной одежды села Люта Закарпатской области первой половины XX века (стилистика и композиционные принципы костюма) / А. И. Безик // Международный сборник научных трудов «ДИЗАЙН-ИСКУССТВО-ПРОМЫШЛЕННОСТЬ» / «DESIGN – ART – INDUSTRY». Челябинск, 2014. – Выпуск 2. – С. 66-72;
3. Головацький Я. Ф. «О костюмах...» / Я. Ф. Головацький // Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України. – Відділ рукописів. Фонд Я. Головацького. – Оп. 754. – Од. зб. 916. – 40 с.
4. Карпинець І. І. Кептарі українських Карпат / І. І. Карпинець. – Львів : Вид. дiм «Панорама», 2003. – С. 67. + іл.
5. Коцан В. В. Традиційний народний одяг як прояв ідентичності етнографічних груп українців Закарпаття (XIX–першої половини XX століть): дис... канд. іст. наук: спец. 07.00.05 «Етнологія» / Василь Васильович Коцан. – Ужгород, 2013. – 412 с.
6. Коцан В. В. Традиційний народний одяг лемків Великоберезнянщини кінця XIX – першої половини XX століть / В. В. Коцан // Науковий вісник Ужгородського університету. – Серія: Історія. – Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2011. – Вип. 26. – С. 220-232.
7. Матейко Е. И. Локальные особенности одежды гуцулов конца XX – начала XX в.: труды Международной комиссии по изучению народной культуры Карпат и прилегающих к ним областям / Е. И. Матейко // Карпатский сборник. – М.: Наука, 1976. – С. 57-64.
8. Пилип Р. І. Художня вишивка українців Закарпаття XIX – першої половини XX ст. (типологія за призначенням. Художніми та локальними особливостями) // Р. І. Пилип. – Ужгород: Повч Р.М., 2012. – С. 86-92;
9. Шмелёва М. Н. Типы женской народной одежды украинского населения Закарпатской области / М. Н. Шмелёва // Советская этнография. – 1948. – № 2. – С. 130-146.
10. Reinfuss R. Sladami Lemkow. – Warszawa: Wyd PTTK «Kraj», 1990. – 174 s.

Стаття до редколегії надійшла 28 березня 2017 р.

(рис.1)

Жіночий кошушок - "бунда".
30-і роки XX ст., нині Хустський р-н.
Овчина, шовкові нитки,
техніка - "гладь". Оздоблення - ритмічні смуги,
заповненні головками стилізованих квітів.
Експозиція музею «Калини» Тячівський р-н.

(рис.2)

Жіноча безрукавка - "бунда".
Перша половина XX ст.,
с.Грушово, нині Тячівський р-н.
Овчина, шовкові нитки,
техніка - "гладь". Сітчаста композиція,
побудована на повторі вертикальних смуг.
Ритмічна композиція з квіток "косиць".
Експозиція музею «Сріберна земля» Тячівський р-н.

(рис. 3)

Жіноча коротка "туня" 20-30-ті рр. XX ст. Хустський район.
Овеча шерсть, без комірка.
Обшивка домотканим шерстяним сукном.
Фонди ХКМ: інвентарний № 0027

(рис. 4)

Чоловічий "вуйош" 20-ті рр. XX ст. Хустський район. Сіре домоткане
сукно, вовняні нитки. Воротник "англійський", відкидний.
Обшивка деталей "вуйоша", "уйоша" темно-синьою
шерстяною тканиною.
Фонди ХКМ: інвентарний № КП-24172

(рис. 6)

Кожушана безрукавка-кептар. Початок XX ст. с. Сокирниця,
нині Хустський р-н. Шкіра, гарус, заполич, гладь, стебнівка, бісер.
Фонди ХКМ: інвентарний № 429.